

У пропонованій статті досліджено вплив фольклору на поетичне мовлення В. Шукшина. Фольклорна конотація мовних засобів дає мовну та психологічну характеристику персонажам. Традиції усної народної творчості знайшли втілення в лексиці та синтаксисі творів. Тема статті пов'язана з вивченням процесу взаємодії літератури й фольклору, який набуває великого значення в ХХ столітті. Вплив фольклорних традицій на літературу спостережено в творчості письменників, які пишуть про село. Підтвердженням цьому є проза В. Шукшина.

Ключові слова: традиція, традиційність, фольклор, усна народна творчість, лексика, синтаксис.

The subject of our research is the influence of folklore on Vassiliy Shukshin's poetic language. The folk connotation of linguistic means gives the linguistic and psychological characteristics to the character. Folk traditions are reflected in the vocabulary and syntax of the stories. The theme of the article is closely connected with the investigation of the process of interaction of literature and folklore, which acquires importance in the epoch of the XX century. The influence of folk traditions on literature is observed in the creative work of the writers who describe the rural life. Shukshin's prose is the corroboration of it.

Key words: tradition, traditional character, folk, folklore, vocabulary, syntax.

Ольга Павлушенко
(Вінниця)

УДК 821.161.2.09

КОНЦЕПТ «ДИТИНСТВО» В МОВНО-МЕНТАЛЬНОМУ ПРОСТОРИ МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА

Мовна картина світу Михайла Стельмаха, без перебільшення, унікальне явище. Самобутність ідеостилу письменника насамперед у його індивідуальному художньому світобаченні, втіленому в оригінальній лексико-семантичній палітрі мовних засобів. Неповторним і яскравим є індивідуально авторське слововживання подільського ювеліра художньої прози. Літературна творчість Михайла Стельмаха втілила його глибоке, образне світовідчуття, яке виростало з благодатного ґрунту народного світогляду подолян і сягнуло вершин завдяки особистому витонченому відчуттю краси мовного багатства рідного краю, усвідомленню духовних щедрот подільських українців, щирої залюбленості в чисті джерела фольклору, багаті на невичерпну народну мудрість в оцінці подій, фактів та персонажів реального життя.

Цілком закономірно, що мовна картина світу Михайла Стельмаха до сьогодні викликає науковий інтерес у лінгвістів. Сучасні прямування мовознавців до осягнення глибинної суті зв'язку мови з інтелектуальними, когнітивними й творчими процесами у свідомості людини відкривають нові аспекти для дослідження мовного феномену живописця у прозі. Концептуальний аналіз мови творів Михайла Стельмаха збагатить наші уявлення не тільки про індивідуальну творчу лабораторію маестро слова, а й надасть цікаву й цінну інформацію для реконструкції цілісної мовної картини світу краян Поділля, особливих прикмет їхнього ментального й етнокультурного простору, етнопсихології.

Предметом дослідження ми обрали концепт «дитинство» у мовно-ментальному просторі Михайла Стельмаха.

Наші студії перебувають переважно в площині аналізу змісту орнаментальних вербальних засобів відтворення дитячих вражень письменника, реконструйованих ним в автобіографічних повістях «Щедрий вечір» і «Гуси-лебеді летять».

Свою увагу ми зосередили саме на змісті, а не значенні лексичних і синтаксичних одиниць та конструкцій не випадково. На нетотожність понять «зміст» і «значення» вперше вказали логіки, які виявили, що значення слова охоплює поняття про референт, тоді як його зміст перебуває у площині контексту, який містить оцінні характеристики предмета з погляду особи чи етносу.

На особливу, антропологічно зорієнтовану, природу змісту слова чи виразу звернули увагу ще античні стоїки. Вони ввели поняття «лектон», яке мало значення не процес мовлення, а те, як і що саме мовиться про референт. «Лектон», або зміст, розгортається в

контексті. Саме в контексті відбувається вербальна реалізація концепту. Одним словом чи навіть словами одного семантичного поля повноцінна експлікація концепту не можлива. Концепт інтегрує в собі базове поняття про референт, образи, пов'язані з ним у ментальності концептоносіїв, а також ціннісну оцінку, яка сформувалася під впливом їхнього колективного та індивідуального життєвого досвіду.

На сьогодні в мовознавстві немає єдиного розуміння концепту. З-поміж трьох основних позицій науковців у трактуванні суті концепту – психолінгвістичної, лінгвокультурологічної, філософської – ми пристаємо на лінгвокультурологічну, за якою розуміємо концепт як деякий зміст слова чи виразу, що містить кілька шарів:

1. буквальне значення (поняття),
2. історичний шар як генетичну пам'ять поколінь,
3. сучасний шар, актуальний в умовах життя соціуму в певний конкретний відрізок часу,
4. четвертий шар – індивідуальний життєвий досвід особистості.

За влучним визначенням Ю. Степанова, концепти не тільки мисляться, але й переживаються, виступаючи «основною чарункою культури в ментальному світі людини» [3, с. 40-41].

Ще більш розлого визначає концепт С. С. Неретіна: «концепт формується мовленням, здійснюється «по ту сторону» граматики – у просторі людської душі з її ритмами, енергією, внутрішньою жестикуляцією, інтонацією. Концепт надзвичайно суб'єктивний. Він обов'язково передбачає у процесі свого формування присутність іншого суб'єкта – слухача або читача ..., концепт синтезує в собі три можливості душі і як акт пам'яті, зорієнтований в минуле, як акт уяви – у майбутнє, а як акт судження – в сучасне» [2, с.141].

Ми зробимо спробу не тільки дослідити вербальну експлікацію концепту «дитинство» в повістях Михайла Стельмаха «Щедрий вечір» і «Гуси-лебеді летять», а й виявити в ньому елементи етнокультурних та етноментальних прикмет подолян, які мали вплив на формування світоглядних основ творчої особистості письменника.

Змістова основа концепту «дитинство» у свідомості Михайла Стельмаха на все життя зберегла щирість і безпосередність уяви хлопчика Михайлика, селянського сина, доброї й світлої дитячої душі.

Обраний ментально-мовний конструкт будемо розглядати, спираючись на базові положення когнітивної лінгвістики, які О. П. Воробйова згрупувала у три категорії:

- 1) метафоричність і художність мислення людини;
 - 2) осмислення дійсності з опорою на сенсорний досвід, пропущений крізь культурологічний фільтр;
 - 3) образна структурованість людського мислення на рівні свідомості й підсвідомості
- [1, с. 19].

Концепт «дитинство» у світосприйнятті Михайла Стельмаха – це казка, мрія, сім'я, ігри, перший трудовий досвід, пізнання світу природи та світу людей. Усі ці уявні й реальні компоненти виокремленого концепту співіснують на тлі особливого психо-емоційного стану дитини.

Змістовий компонент казки в мовній моделі аналізованого ментального конструкту реалізований як лексичними одиницями з денотативним значенням, так і з конотативним, яке розкривається переважно в метафоричних конструкціях різної структурної складності.

Багата творча уява хлопчика Михайлика переносить його у світ казки, де він не просто сторонній споглядач, а активний персонаж: *... навколо мене починає кружляти видіння казки, її нерозгадані дороги, дрімучі праліси і ті гуси-лебедята, що на своїх крилах виносять з біди малого хлопця. Казка вкладає в мої уста оте слово, до якого дослуховуються земля і вода, птиця в небі і саме небо...* (Гуси-лебеді летять).

Сприйняття навколишнього світу через призму казковості наповнює психо-емоційний стан дитини різноманітними почуттями й особливими сенсорними відчуттями, часто контрастними, а тому ще гострішими: *І радість, і смуток, і срібний передзвін огортають та й огортають мене своїм снуванням. А в цей час наді мною твориться диво: хтось*

невидимим смичком провів по синьому піднебессі, по білих хмарах, і вони забриніли, як скрипка. **І хороше, і дивно, і радісно стає мені, малому, в цьому світі ...** (Гуси-лебеді летять); ... **вбираю в себе колядки, думками й очима добираюсь аж до тихого Дунаю, де гуляли козаки. І так мені добре та радісно стає на серці** (Щедрий вечір).

Світобачення хлопчика відбувається в процесі ментальної метафори, яка знаходить в оповіді відповідну вербалізацію як первинними, так і вторинними предикативними синтаксемами: **А віща скрипка і срібний відгомін бринять, єднаються над моїм дитинством, підіймають на крила мою душу і забирають її в незгадану далину** (Там само).

Об'єктивний світ в образній уяві Михайлика втрачає свою реальність і набуває казкових втілень, персоніфікуються предмети і явища природи, тому предикати дії метафоризуються: **На човнику й веслі від нас від'їхав травень. Він прихопив з собою сині дощі, зелений шум та солов'їний спів, і в село через тини заглянуло літо. Враз уявляю собі, як десь неподалік у квітчастій, кинутій на плечі хустці широко бреде туманом літо. Біля самого порога з нами вітається аж задимлена росаю вишня** (Гуси-лебеді летять);

А наді мною вечір жменями засіває зорі, а біля мене арфами бринять підморожені верби, а під ногами голубі тіні бавляться з снігом, що іскриться зблизька і туманиться поодаль ... (Щедрий вечір);

Над селом небесні мірошники просівали зорі і зоряну пергу, а селом і досі з кутка на куток, розхлюпуючи щастя, переходили колядники ... (Там само).

Дитяча уява наділяє реалії об'єктивної дійсності нетиповими для них властивостями, ознаками, лексичні експлікатори яких завдяки оригінальним дистрибуціям під пером художника слова Михайла Стельмаха набувають нових контекстуально зумовлених сем: ... **прислухаюсь до всього, але чую тільки вранішню журбу роси. Вона була обнесена веселим свіжообструганим воринням ..., ... в руці аж сміються мальованими щічками добірні черешні, вечір осів на ліси і почав укладати на ніч квіти, з них то тут, то там звисали сонні метелики..., тут срібно жєбонить синя-синя вода... я дуже люблю, як співає вода, – весною вона з ревінням нуртує по всій долині і, аж запінившись од люті, рве греблі, влітку – ледь-ледь награв у сонілку, а взимку тільки іноді спросоння писне, як в'юн, і знову спить, ... я згадую далеке вечірнє стависько, потемнілі в жалобі трави..., і соняшник вогнища під косарським таганком, і дитячий схлип річечки... заспівали санки, і спросоння зітхнула, затьохкала крига на ставу** (Гуси-лебеді летять). ... **я люблю ту пору, коли сунічки засвічують своє цвітіння. Цвітуть вони так, наче самі дивуються, як спромоглися на такий беззахисно-чистий цвіт** (Щедрий вечір).

Невід'ємним змістовим компонентом концепту «дитинство» є гра. Ця розважальна дія має для дитини велике значення у пізнанні світу й самого себе в ньому. У ментальному просторі Михайлика гра пов'язана обов'язково з активною дією, тому засобами вербалізації виділеного змістового компонента найчастіше виступають дієслова руху, переміщення у просторі, спорадично вигуківі одиниці, вжиті в контексті з дієслівними та іменними предикатами вираження емоцій найвищого ступеня їхньої інтенсивності:

... яка то була втіха вибратись на самісіньку маківку пагорба ... і гайда, гайда гайда на весь дух донизу! Машинерія твоя летить аж гуде, ... вітер у вухах пересвистує, ... перед тобою хати хитаються, підстрибують, уся земля йде обертасом, а ти, мов кум королю, розсівся на своїх ногах ... і переганяєш дівчат, з розгону врізаєшся у чийсь санчата і м'ячем вилітаєш на сніг. А ззаду ще і ще хтось найжджає на тебе, і вже росте отакенна купа, в якій усе регоче, верещить, клубочиться, видирається наверх і жуужмом котиться вниз (Гуси-лебеді летять).

Пізнання дитиною навколишньої дійсності відбувається через призму казки, гри, образної уяви, тому мовна картина світу насичена порівняннями, метафоричними конструкціями, художніми означеннями, бо тільки таке, переносне, вживання слів спроможне виразити всю гаму почуттів, пов'язаних з першовідкриттями, першовраженнями, першопереживаннями: **В загорожі за воринням ще дрімало в тінях, у росі і метеликах високе різнотрав'я. Над ним обважнілі бджоли перебирали невидимі струни ...** (Щедрий вечір);

Перед галявиною плачуча береза сипнула, як мати, за нею схлипнуло невидиме джерельце і скинуло з себе клубочок туману (Там само);

Літо збігло, як день, і з невлежаного туману вийшов синьоокий, золоточубий вересень. Він причепив до свого бриля червоний з вологістю кетяг калини й нитку бабиного літа, заглянув до нашої школи, завзято вдарив у дзвін та й пішов поміж садами в степи крутити крила вітряків. (Там само);

А за ворітьми ширишає день, переганяє аж до неба підсинені тіні, а в саме небо врізались вітряки і намотують на свої крила сонячні нитки і час (Там само);

Прямо над нашими ворітьми стоїть зірниця, а повз ворота проходять люди і час. Як він іде – це найбільше видно по наших ясенах, по тому, що вони тримають на собі – чи весняну росу, чи зелені шуми, чи осінній смуток, чи зимові хустки. Іноді, коли я сплю, час приходить і до мене, постоїть-постоїть біля узголів'я та й злегка потягне за чуба малого, щоб він підіймався угору. Отак я й расту! (Там само).

Пізнавши всю красу рідного краю, дитина вперше відчуває трепетну любов і прихильність своєї душі до малої батьківщини: Навіть свою блакитну діброву я стрічаю смутком ... І чогось такий жаль охопив мене за цими лісами, за таємничими просіками в них, за розгубленими по урочищах пасіками, за отими галявинами, де так гарно цвіте перестріч і золотарник, і за отими красноголовцями, які будуть тебе виглядати з жнива, що я зовсім розтривожився (Щедрий вечір).

Концептуалізація фрагментів навколишнього середовища у свідомості дитини відбувається із залученням усіх сенсорних відчуттів, складається в контаміновану картину, у якій переплітаються реальне й уявне, справжнє з вигаданим: Під вечір підбилося жито, у дрімоті сивіє вітряк. На його мовчазних спрацьованих крилах зависла хмарина, недалеко від них засумував перепел: „Спать підем, спать підем...“ О, як, напевне, хочеться вітряку струсити з себе, з полів дрімоту, зачерпнути крилами небо, озватися людськими голосами, задзвеніти наколиханим за літо зерном, а пролитися борошном. Та притовчені гальма і переднівок скували силу брата вітрів, і вже на його крилі встиг умотитися ледачий павук. Де ти, поганче, будеш завтра-позавтра, коли люди знову привезуть на вітряк зерно і слово?.. Навколо рясніють поля. В житах заблудилась дорога, нагорбатились верби над нею, за ними прокльовуються зорі. І тиша, тиша навкруги, бо молодик над степами, бо житній сон у степах (Щедрий вечір);

... я зупинився посеред біло-рожево-блакитного дня, з яким саме сонце грає в піжмурки: зиркне собі на нього – і сховається за хмару, і знову зирк - ага, не знайшов мене! (Там само);

Надгородами, журавлями і підсиненими оселями маревом тремтів тихий росяний сон. У ньому ледь-ледь ворушилося приспане село. І тільки на невидимій леваді не спав деркач (Там само).

*У дитинстві Михайло Стельмах одержав свій перший трудовий досвід. Життя українського селянства було невід'ємно пов'язане з хліборобською працею. Діти селян з раннього віку долучалися до праці ратає. Вправність орача, женця, молотника користувалася повагою в народі. Це були ті види діяльності, від яких залежав добробут родини, сите й незалежне життя її членів. Тому в пам'яті письменника на все життя збереглися ті почуття, які переживав хлопчик Михайлик у свої перші жнива: *І так мені славно стає на душі, що я вже не якийсь там пастушок, а стаю женцем. І водночас прокидається острах: чи зумію ж завтра ділечко робити?* (Щедрий вечір); *Я завжди з радістю їхав на вітряк і з дідусем, і з батьком, а тепер уперше іду сам. Це мене робить більшим у своїх очах: я вже зараз не якийсь шибеник, лихотворець, очмана, торохтій, пошкодерник, паливода, нечупайло, а батькові-матері помічник, який може і на людей подивитися, і себе показати* (Там само).*

Слово «ділечко» в устах малого селянського сина набуває особливої вагомості, попри своє зменшено-пестливе значення. Його семантична структура доповнена контекстуально конотованою семою поваги до трудових традицій народу. Вихід юного женця в поле без перебільшення був визначною подією, яка не залишалася поза увагою односельчан. З нею

вітали батьків і самого винуватця сімейного свята, а в щирих побажаннях згадували не великі майнові статки й безхмарне майбуття, а успіх в оволодінні звичними видами селянської трудової діяльності: *То щастя тобі доля бути гарним женцем, і косарем, і орачем, і сіячем, – ласкаво дивиться на мене тітка Одарка ...* (Щедрий вечір). Батьки теж не приховують гордості за сина й всіляко підкреслюють неабияку важливість у його житті першої самостійної участі в жнивях: *... тато, підбадьорюючи, каже, що в нього син не ледащо, і за це я не знати як вдячний йому* (Там само);

Ось, Михайлику, твій перший сніг, твій перший хліб, - це й рукою проводить по стеблах снопа (Там само).

Дитинство – це пора найсміливіших мрій. На їхніх крилах можна подолати час і простір та й заглянути в майбутнє: *... мої надії бентежно запасмились наді мною і в мені. Вони тепло вихоплюють малого з подвір'я на лебедині крила та й несуть через діброви, села, ріки до того казкового міста, де скільки хочеш читай книжок і вчишся аж на вчителя* (Щедрий вечір). Трепетне ставлення хлопчика до омріяного майбутнього, пов'язаного з освітою, набуттям шанованої професії учителя, втілене у придієслівному та приіменниковому епітетах «бентежно» і «казкового».

Враження дитинства незабутні, вони супроводили Михайла Стельмаха все його життя, зігрівали душу спогадами, оповитими чи то туманцем давнини, чи то серпанком сну: *Я й досі прислухаюся до світанків! Мене й досі хвилює, як досвіт назбирує ще темні роси, визбирує з крайнеба зорі, солодко позіхаючи, бредє посеред туманів, відчиняє двері якоїсь хати-білянки, посилає дівчину по воду, а далі прочинить оті двері, за якими ночувало сонце, і посміхнеться, вдоволений своєю роботою. Я й досі стрічаюся з сонцем у полі, в лісах чи на річці і привчаю до цього своїх дітей...* (Щедрий вечір).

Уважне прочитання тексту автобіографічних повістей М. Стельмаха дозволяє нам стверджувати, що мовно-ментальний конструкт «дитинство» є одним із тих, які визначають світоглядні позиції письменника. Ядерну зону аналізованого концепту формує змістовий компонент «казка», тому вербальною експлікацією слугують переважно слова й синтаксичні конструкції з метафоризованим, зокрема персоніфікованим, значенням. У контекстуальному оточенні дієслівні предикати набувають конотованих сем, які реалізують перенесення переважно властивостей і функцій людей на тварин, рослин, явища природи. Цей стилістичний прийом дає змогу письменникові надзвичайно витончено й художньо відтворити рефлексії дитинства у сприйнятті світу природи його малої Батьківщини як олюдненого середовища, дуже близького й дорогого серцю митця.

ЛІТЕРАТУРА

1. Воробйова О. П. Когнітивна поетика в потєбнянській ретроспективі / О. П. Воробйова // Мовознавство. – 2005. – № 6. – С. 19.
2. Нєретина С. С. Концептуалізм Абеяра / С. С. Нєретина. – М. : Гнозис, 1994.
3. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю. С. Степанов. – М. : Языки русской культуры, 1997.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

Стельмах М. П. Твори в 7-ми томах / М. П. Стельмах. – К. : Дніпро, 1983. – Т. 4. – 712 с.

У статті через призму концептуального аналізу розглянуто мовно-ментальний конструкт «дитинство» в художній картині світу Михайла Стельмаха.

Ключові слова: *концепт, мовна картина світу, вербальна експлікація мовно-ментального конструкту, концептуальна метафора.*

The article considers the linguo-mental construct of “childhood” in Mykhailo Stelmakh’s literary world-image using the perspective of conceptual analysis.

Key words: *concept, the linguistic world-image, verbal explication of the linguo-mental construct, conceptual metaphor.*

ФОРМУВАННЯ ПЛЮРАЛІСТИЧНОГО СВІТОГЛЯДУ МОЛОДІ: СЕМІОТИЧНИЙ ПІДХІД

Сучасні глобалізаційні процеси, що відбуваються у світі, сприяють активізації відносин між представниками різних культур, етносів, субкультур тощо. Нерідко це викликає проблеми, пов'язані з протистоянням, яке є наслідком світоглядних розбіжностей. Навіть у межах однієї держави з широко представленим спектром релігійних, філософських, етнічних, політико-ідеологічних орієнтацій (якою є і Україна), проблема подолання протистояння постає досить гостро. У результаті виникла нагальна потреба в зміні світоглядних орієнтацій людства, необхідність переходу від культури монологу до культури діалогу. З огляду на це можна стверджувати, що перехід від моностилістичного світогляду до полістилістичного є вимогою часу.

У науковій думці тема світоглядного плюралізму актуалізувалася порівняно недавно. Сьогодні існує значна кількість відповідних публікацій, проте у більшості з них увагу зосереджено на філософському плюралізмі (Т.І. Ойзерман, А.Ф. Зотов, О.Ф. Погорелов, В. Дільтей, М. Фрізчейзен-Кеглер, Ф. Кронер, Р. Коллінгвуд, К. Скіннер, Дж. Рендал, У. Джеймс, Ф. Шіллер, М. Лазеровіц, Дж.Г. Ньюман, Н. Решера та ін.) [4, с. 4]. Крім того, бракує досліджень, присвячених вивченню шляхів формування плюралістичного світогляду, зокрема засобами іноземних мов.

Відомо, що світогляд людини є тією своєрідною духовною призмою, через яку вона пропускає, переломлює свої інтелектуально-духовні запити, осмислює і переживає все існуюче і у такий спосіб реалізує власну людську сутність. На цій основі і формується лінія людської життєдіяльності, поведінки, способи і принципи пізнання світу, переконання та ідеали. Виходячи з цього, світогляд особистості стає виміром її духовної та інтелектуальної зрілості, внутрішнього багатства, освіченості, а також соціальної активності, гуманізму, доброти, моральної чистоти [4, с.8].

Особливість світоглядного плюралізму полягає в тому, що він визнає співіснування й конкуренцію ідей, концепцій, теорій і систем, що дають різні відповіді на ті або інші світоглядні питання. Передовсім, він передбачає діалог національного й загальнолюдського, з певною перевагою на користь останнього; об'єднання людського досвіду та знань заради розв'язання нагальних викликів цивілізації; звернення до різноманіття культур і субкультур та їх визнання.

Формування плюралістичного світогляду відкриває перспективу підтримки й зміцнення єдності суспільства, члени якого дотримуються різних світоглядів; забезпечення консенсусу щодо основних норм і цінностей, необхідних для його функціонування й розвитку; утвердження толерантності у відносинах між прибічниками різних світоглядів, розвитку діалогу між ними; запобігання гострих конфліктів на світоглядній основі.

Людина із сформованим полістилістичним світоглядом – це особистість, здатна до підтримання міжкультурного діалогу для вирішення широкого кола проблем. Факт наявності у людини плюралістичного світогляду є виявом вищої форми її самосвідомості. Така людина здатна не лише орієнтуватись у природній та соціальній діяльності, але й свідомо регулювати та контролювати свою діяльність.

Динамічні процеси, що відбуваються у сучасному світі, де співіснують різні, часом діаметрально протилежні погляди, ідеї, вірування тощо, кардинальні зміни в системі цінностей, стрімкий розвиток інформаційних технологій – ці та інші фактори ставлять кожному людину в умови, коли досить складно орієнтуватися у життєвих ситуаціях та робити правильний вибір. Особливо нелегко молодим людям, у яких система цінностей ще не сформувалася. У такій ситуації виникає загроза втрати орієнтирів, відчуття загубленості у